

Бочан П. О.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри лінгвістики та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МОТИВОВАНІ VS. НЕМОТИВОВАНІ КОМП'ЮТЕРНІ ТЕРМІНИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД

Анотація. Статтю присвячено дослідженню мотивованості англomовних комп'ютерних термінів та особливостей їх перекладу українською мовою. У статті надається визначення поняття «мотивованість», встановлюються види та семантичні параметри мотивованості комп'ютерних термінів англійської мови. Увагу приділено в статті аналізу способів перекладу визначених одиниць українською мовою, а також з'ясуванню перекладацьких трансформацій, за допомогою яких аналізовані терміни відтворюються нею.

Мотивованість є поняттям, що виявляє зв'язок форми термінологічної одиниці з її значенням. За типом мотивованості, англomовні комп'ютерні терміни поділяються на мотивовані, частково мотивовані, хибномотивовані та немотивовані одиниці. Форма мотивованих комп'ютерних термінів англійської мови дозволяє пояснити їх значення через аналіз їх семантичних структур і складових елементів. Ознакою мотивованості є йменування денотата термінування або його ознаки, що виявляється в формі терміна на позначення цього денотату.

Мотивованість комп'ютерних термінів англійської мови визначається також через архісеми, спільні для них та загальноновживаних лексем або термінів іншої сфери, від яких походять комп'ютерні терміни. Частково мотивовані терміни мають форму, складові частини якої частково пояснюються їх значеннями. Для хибномотивованих термінів характерна неправильна або застаріла мотивованість. Вибір форми немотивованих комп'ютерних термінів англійської мови не зумовлений їх значенням. Хибномотивовані та немотивовані терміни не мають спільних сем із одиницями, від яких їх було утворено. Складність форми та структури терміна є фактором, що запобігає розумінню його мотивованості.

Переклад англomовних комп'ютерних термінів здійснюється, в першу чергу, відповідниками української мови, транскрипціями і калькуваннями. Окремі терміноодиниці, переважно немотивовані та новітні, передаються описово. Комп'ютерні терміносполучення англійської мови відтворюються українською мовою за допомогою простих і комплексних трансформацій, що поєднують одну та більше простих.

Ключові слова: англійська мова, архісема, значення, комп'ютерний термін, мотивованість, переклад, форма.

Постановка проблеми. Розвиток і вдосконалення різноманітних сфер науки і техніки прокує еволюцію термінології, яка обслуговує їх. Це, в свою чергу, спричиняє необхідність її постійного вивчення не тільки у лінгвістиці та термінознавстві, але й у перекладознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на той факт, що англomовну комп'ютерну термінологію слід вва-

жати вивченою, оскільки їй присвячена значна кількість наукових праць [1–4], ще й донині належної уваги не було приділено вивченню категорій її мотивованості та немотивованості, що допомагає глибше зрозуміти номінативні процеси в сфері комп'ютерних технологій і сприяє подальшому виявленню тенденцій терміноутворення та специфіки її перекладу засобами іншої мови.

Метою цієї розвідки є виявлення семантичних параметрів мотивованості та немотивованості англomовних термінів сфери комп'ютерних термінологій, аналіз їх типів у визначеному аспекті, встановлення способів їх перекладу.

Виклад основного матеріалу. Мотивованість є категорією, що «відображає зв'язок між формою слова і його значенням та денотатом, який позначається» [5, с. 53]. Зазначене поняття ввів у лінгвістику швейцарський мовознавець Ф. де Соссюр, розуміючи під ним «ступінь зв'язку між знаком (словом) і його значенням» [6, с. 56]. Розвитку поняття сприяло його вивчення іншими мовознавцями [7–9], які одноставно розрізняли мотивовані та немотивовані одиниці мови. Під останніми розуміли зокрема ті, в яких «зв'язок між формою та значенням неочевидний» [9, с. 162].

Поняття мотивованості є дискусійним у термінознавстві. Мотивованість термінологічного знака розглядається в ньому в безпосередньому зв'язку з лексичним значенням терміна [8, с. 99], відношенням між внутрішньою формою терміна та його лексичним значенням [7, с. 89]. У нашій статті ми спираємося на точку зору В. Д. Бялика: «Термін як лексична одиниця, слово або словосполучення певної природної мови володіє або не володіє ознакою мовної мотивованості також само, як і будь-яка лексична одиниця. Коли лексична одиниця починає виконувати функцію терміна, нас вже цікавить не пояснення її значення та форми попереднім лексичним значенням, а пояснення термінологічного значення та вибору форми останнім попереднім нетермінологічним значенням» [10, с. 12]. Можна стверджувати, що в термінознавстві мотивованість розглядається розчленовано: мотивованість форми терміна та мотивованість семантики та функція терміна.

З точки зору форми, терміни, зокрема англomовні сфери комп'ютерних технологій, можуть бути повністю мотивованими, частково мотивованими, хибномотивованими та немотивованими. Повністю мотивовані терміни є, в першу чергу, простими (кореневими або афіксальними) або складними за формою одиницями, вибір якої обумовлений дотермінологічним значенням, наприклад:

coding – кодування;

application – додаток;

bus – шина;
drive – дисківід;
feed – живлення (комп'ютера);

Частково мотивованими є складні та багатокомпонентні терміни, вибір форми окремих елементів і компонентів яких є обумовлений значенням. Подібними термінами у сфері комп'ютерних термінологій є наступні:

motherboard – материнська плата;
spreadsheet – електронна таблиця;
wallpaper – шпалери (на робочому столі комп'ютера).
memory-to-memory instruction – команда типу «пам'ять-пам'ять».

Хибномотивованими є ті терміни, для яких характерна неправильна або застаріла мотивованість. Розглянемо у зв'язку з цим термін *joystick* (англ. *joy* – радість, задоволення; *stick* – паличка). Спочатку цей термін позначав паличку для гри, пізніше – джойстик для гри в приставку. Нині вказане значення є застарілим, а термін *джойстик* розуміється як *пристрій для керування* [12, с. 32].

Можно зробити висновок про те, що в період створення терміна (в період первісного йменування ним певного наукового, професійного або технічного поняття), його форма є мотивованою. Ознакою мотивованості є або йменування об'єкта термінування (наприклад, за схожістю з об'єктом номінації), або йменування ознаки (ознак) подібного об'єкта.

Важливо зрозуміти при цьому, які саме ознаки термінованого поняття беруться за основу номінації, якою є оптимальна кількість ознак, необхідних і достатніх для створення адекватного терміна. Однак, аналіз показує, що в терміні виявляється тільки найважливіша відмітна ознака мотивування.

Немотивованими є при цьому терміни, вибір форми яких не може бути пояснено їх значенням. Таким терміном є зокрема *bootstrap* – програма самозавантаження. Вказаний термін складається із двох терміноелементів: *boot* (черевик), *strap* (вушко, петля). В якості комп'ютерного терміна використання лексеми *bootstrap* було зафіксовано в 1953 році в роботі відомого американського фахівця сфери комп'ютерних технологій В. Буххольца «The System Design of the IBM Type 701 Computer» [13, с. 15].

Вказаний термін отримав своє значення завдяки метафоричному переосмисленню. При натисненні кнопки для завантаження програми, що приводить у дію операційну систему, послідовно підключались додаткові програми, що виглядало як ланцюжок, накладання одне на одного різних програм подібно переплетенню шнурка.

Прикладом ще одного немотивованого терміна комп'ютерної сфери є *bug* – помилка, збій (цим терміном позначається також помилка, дефект, збій, відмова, несправність, пошкодження та інші відхилення від норми, через яких програма не працює так, як задумано, або видає неправильний результат) [12, с. 36]. Немає достовірних даних, коли саме слово *bug* отримало значення комп'ютерного терміна.

В одному із етимологічних словників вказано, що в значенні «збій у роботі програми» визначена лексема була зафіксована вперше в 1889 році [14, с. 46]. Також зазначають, що в 1878 році американський інженер і винахідник Томас Едісон використав визначену лексему, коли комаху заважала провести йому експеримент [12, с. 59].

Значна кількість термінів, в тому числі й комп'ютерної сфери, сформувалася на основі загальновживаної лексики.

Саме тому ознаки мотивованості / немотивованості термінів науковці пропонують виявляти на основі спільності сем термінологічних і не термінологічних одиниць [7, с. 90; 8, с. 99]. Лексема *bug* має наступні дефініції, які виявляють відсутність спільних сем, що пояснює немотивованість зазначеної одиниці:

«*any small insect;*
an enthusiastic interest in sth such as a sport or a hobby;
a fault in a machine, especially in a computer system or program» [15, с. 56].

Проаналізуємо дефініції тих одиниць, що віддзеркалюють спільність сем, вказуючи тим самим на мотивованість значення термінів:

acknowledgement – «*an act of accepting that smth is true or exists;*
smth. that you say or do in order to show that you accept that smth exists or is true» [15, с. 22].

Для проведення аналізу ознак мотивованості комп'ютерних термінів вводимо поняття архісеми, під яким розуміємо «сему, спільну для групи лексем» [16, с. 32]. Погоджуємося при цьому з А. С. Д'яковим, Т. Р. Кияком, З. Б. Куделько, що на основі архісем відбувається об'єднання слів у різні види лексико-семантичних груп [11, с. 59]. Архісемою, яка об'єднує дефініції вказаної лексеми, є *accept* – приймати.

Звернемося до аналізу лексеми *array*, яка також стала одиницею комп'ютерної термінології:

«*a group or collection of things or people, often one that is large or impressive;*
a set of numbers, signs or values arranged in rows and columns;
(computing) a way of organizing and storing related data in a computer memory» [15, с. 34].

Архісема, що об'єднує дефініції, актуалізована лексемою *group*. Термін *array* має значення «масив» [17, с. 9]. У програмуванні під ним розуміють змінну, що складається із переліку однотипних послідовно проіндексованих елементів даних, які мають спільне ім'я [18, с. 54].

Проаналізуємо дефініції лексеми загального вжитку та комп'ютерного терміна *feed*:

«*a meal of milk for a young baby;*
a meal for an animal;
food for animals or plants;
a chemical substance used for making plants grow well;
material supplied to a machine;
a pipe, device, etc. which supplies a machine with smth» [19, с. 118]

Наведені дефініції вказують на багатозначність визначеного терміна. Архісемою для всіх вищезазначених дефініцій є *food*. У комп'ютерній сфері термін перекладається українською мовою як «живлення» [17, с. 78].

Зазначимо, що архісема, яка виявляє спільність значення термінів комп'ютерної сфери і загальновживаних одиниць, не завжди співпадає з ними за частиномовними характеристиками. Проаналізуємо в зв'язку з цим дефініції лексеми загального вжитку та терміна комп'ютерної сфери *specification*:

«*a detailed description of how sth is, or should be, designed or made;*
an exact measurement or detailed plan about how something is to be made;

a detailed description of a hardware component's capabilities, such as processing power, memory, storage, and input/output interfaces» [19, с. 534].

Архісема *detailed* є спільною для зазначених дефініцій. В комп'ютерній сфері аналізований термін має значення «специфікація» [17, с. 34].

В частково мотивованих термінів архісема виявляється за дефініцією одного із компонентів, які входять до їх складу. Про це зокрема свідчить термінологічна одиниця сфери *wallpaper*:

«a thick paper, often with a pattern on it, used for covering the walls and ceiling of a room;

(computing) the background pattern or picture that you choose to have on the screen of your computer, mobile / cell phone» [19, с. 701].

Спільність значення із загальноживаною лексемою виявляє в аналізованому терміні його компонент *paper*.

На думку В. Д. Бялика, частково мотивованими є також терміносполуки, форма одного із компонентів якого мотивована значенням [10, с. 14], наприклад:

computer-aided production management;
drop-on-demand inkjet printer;
variable word length computer.

Не можна вважати, що всі терміносполуки є частково мотивованими. Для встановлення ознак мотивованості / немотивованості необхідно аналізувати семантичну структуру терміна та його окремі компоненти. Складність форми та структури терміна є одним із факторів, що запобігає виявленню мотивованості.

Актуальним залишається аналіз способів перекладу англomовних комп'ютерних термінів через важливість їх розуміння у багатьох сферах. Ті терміни, які формують ядро терміносфери, позначаючи її ключові фахові поняття, як правило, не викликають труднощів при перекладі, оскільки вони зафіксовані у перекладацьких словниках. Подібні одиниці відтворюються українською мовою наступним чином:

термінологічними відповідниками (*hands off* – *автоматичний режим*; *full backup* – *резервне копіювання*);
різними видами транскодування (*abduction* – *абдукція*, *address* – *адрес*, *archive* – *архів*, *blogosphere* – *блогосфера*);
калькуванням (*magnetic drum* – *магнітний барабан*; *logic bomb* – *логічна бомба*; *interactive keyboard* – *інтерактивна клавіатура*);

Новітні одиниці та деякі інші терміни сфери (переважно немотивовані) можуть відтворюватися описово, наприклад:

bounce – *повернення системи до попереднього стану*;
adware – *програма для надання реклами в мережі Інтернет*.

Терміносполучення потребують вживання при передачі перекладацьких трансформацій, не тільки простих, але й комплексних, зокрема:

abblative – *абляційний запис* (додавання слова);
frame buffer – *буфер кадру* (перестановка слів);
job-control language – *мова керування завданнями* (перестановка слів);

advanced peer-to-peer networking – *розвинена архітектура мереж окремого типу* (перестановка слів, додавання слова, лексична заміна).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, мотивованість виявляє наявність або відсутність зв'язків між формою

та значенням терміна, а також денотатом та його ознаками, що позначається ним. Комп'ютерні терміни англійської мови поділяються на повністю та частково мотивовані, а також хибномотивовані та немотивовані. Вибір форми останніх не може бути пояснений їх значенням, на відміну від повністю та частково мотивованих термінів. Хибномотивовані терміни визначаються неправильною або застарілою мотивованістю. Переклад термінів сфери здійснюється переважно відповідниками, транскодуванням, калькуванням. Передаються також окремі означені одиниці описово. Комп'ютерні сполуки відтворюються українською мовою переважно перекладацькими трансформаціями. **Перспективи подальших досліджень** пов'язуємо з детальним вивченням специфіки мотивованості образних терміноодиниць сфери комп'ютерних технологій, що існують в англійській мові.

Література:

1. Балюта Е. Г. Лінгвістична характеристика комп'ютерної терміносистеми англійської мови. *Вісник Запорізького державного університету. Серія : Філологічні науки*. 2001. № 3. С. 15–17.
2. Кізіль М. А. Функціональні характеристики англійськомовних комп'ютерних термінів. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Германська філологія*. 2015. Вип. 740–741. С. 75–77.
3. Куш Е. О. Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1. С. 215–221.
4. Чирвоний О. С. Семантична деривація у сфері інформаційних технологій. *Нова філологія. Збірник наукових праць*. 2007. № 27. С. 271–276.
5. Важеніна О. Г., Рибальченко А. О. Мотивованість прислівників префіксального творення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. № 34. С. 53–55.
6. Saussure de F. *Course in General Linguistics*. London : Forgotten Books, 2018. 258 p.
7. Цимбал Н. А. Мотиваційний аспект дослідження термінологічної лексики. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 88–92.
8. Заніздра Н. О., Заніздра В. В. Проблема мотивованості наукового терміна. *Вісник Кременчуцького державного політехнічного університету імені Михайла Остроградського*. 2007. № 2. С. 98–102.
9. Микульчик Р. Б. Мотивованість фізичних термінів-епонімів. *Термінологічний вісник*. 2017. № 4. С. 161–167.
10. Бялик В. Д. Структурно-семантичні особливості та мотивованість науково-технічних термінів у сучасній англійській мові (на матеріалі термінології обчислювальної техніки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ. 1986. 25 с.
11. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспект : монографія. Київ : Академія, 2000. 218 с.
12. Lengel L., Tomic A. *Computer Mediated Communication*. London : Sage Publication Group, 2004. 272 p.
13. Vichholz W. The System Design of the IBM Type 701 Computer. *Proceedings of the IRE (Institute of Radio Engineers)*. 1953. Vol. 41, Issue 10. P. 1270–1274.
14. Skeat W. *An Etymological Dictionary of the English Language*. New York : [Dover Publications, 2005. 832 p.
15. Weik M. *Computer Science and Communications Dictionary*. New York : Springer, 2000. 1104 p.
16. Желязкова В. В. Семантика: теорія і практика : посібник. Миколаїв : Ілон, 2018. 180 с.
17. Шевченко В. Е. Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої комп'ютерної термінології. Київ : Либідь, 2006. 320 с.

18. Глинчук Л. Я., Гришанович Т. О. Програмування : підручник. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. 160 с.
19. Fowler H. W., Crystal D. A Dictionary of Modern English Usage. Oxford : Oxford University Press, 2010. 832 p.
20. Skeat W. An Etymological Dictionary of the English Language. New York : Dover Publications, 2005. 832 p.
21. Fowler H. W., Crystal D. A Dictionary of Modern English Usage. Oxford : Oxford University Press, 2010. 832 p.
22. Глинчук Л. Я., Гришанович Т. О. Програмування : підручник. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. 160 с.

Bochan P. Motivated and non-motivated computer terms of the English language and their translation

Summary. The article is devoted to the study of motivation of English computer terms and peculiarities of their translation into the Ukrainian language. A definition of the concept «motivation» is provided in the article, types and semantic parameters of motivation of English computer terms are revealed in it. Ways of their translating and translating transformations used for their rendering into the Ukrainian language are also analyzed in the article.

Motivation reveals the connection between the form of a term and its meaning. According to a type of motivation, English computer terms can be subdivided into motivated, partially motivated, false-motivated, and non-motivated units. The form of motivated computer terms of the English language

allows to understand meanings through the analysis of their semantic structures and their constituents. A sign of motivation is revealed in designation of the denotatum of terminologization or its attribute, reflected in the form of the term used for a designation of the denotatum.

The motivation of English computer terms can be also determined by the archisemes revealing common meaning of computer terms and units of general vocabulary or terms from other sphere of derivation of the computer terms. Partially motivated terms have a form whose constituent parts only partially explain their meanings. False-motivated terms are characterized by incorrect or outdated motivation. The choice of the form of non-motivated English computer terms is not predetermined by their meaning. False-motivated and non-motivated English computer terms do not share common semes with the units from which they were derived. The complexity of form and structure of a term prevents its motivation.

Translation of English computer terms is namely made by its Ukrainian equivalents, with the help of transcoding or by calquing. Some terms of the computer sphere, non-motivated and new predominantly, are translated descriptively. Computer terminological combinations are rendered into Ukrainian by means of simple and complex transformations combining one or more simple transformations.

Key words: the English language, archiseme, meaning, computer term, motivation, translation, form.